

УДК 821.112.2(436)

Олег Пагут

**МІСТИЧНИЙ ДИСКУРС МОТИВУ ІНЦЕСТУ
В МУЗІЛІВСЬКОМУ ПОТРАКТУВАННІ В РОМАНІ
„ЛЮДИНА БЕЗ ВЛАСТИВОСТЕЙ”
(Агата і поліфункціональність її постаті)**

Розглядається містифікація мотиву інцесту в музілівському потрактуванні (за романом „Людина без властивостей”). Окреслена глибинна сутність цього мотиву як культурного конструкту; досліджено його біографічне підґрунтя, простежено за характером трансформації в художні постаті та особливостями деформації. Встановлено, що архетип Матері був для Р. Музіля вирішальним чинником упродовж усього життя: він міг лише частково компенсувати авторові постать справжньої матері і був перенесений на всіх жінок, що фігурують у романі, з їхніми сімейними обставинами.

Ключові слова: Роберт Музіль, роман "Людина без властивостей", Агата, Ульріх, містика (містичний), інцест, двійник, сестра, жінка.

Одна з особливостей роману „Людина без властивостей” полягає в тому, що сестра Ульріха Агата, яка відіграє, на наш погляд, вирішальну роль у його системі „іншого стану”, з’являється вперше тільки в другому томі. Дивовижним, ба навіть містичним видається й те, що після цієї появи мимоволі виникає відчуття: все, що відбувалося до цього моменту, так чи інакше повинно зводитися до співжиття Ульріха і Агати. Однак постать Агати не є пізнішим витвором Р. Музіля, як це могло б здатися на перший погляд. Сестра існує ще в начерках 1920 року, до того ж уже з одним іменем, на відміну від брата, котрого автор називав спочатку то Унольд, то Унрод, то Ахіллес, то Андерс, перш ніж назвати його Ульріхом. Цікаво й те, що в 20-х роках частина твору до смерті батька і зустрічі Ульріха і Агати налічує близько п’ятдесяти рукописних аркушів, а вже в опублікованому варіанті 1930 року – понад шістсот.

Отож однозначно Агата була спочатку ніби навмисне відкладеним проектом. З погляду на еротіку брата і сестри в другому томі ми ще раз уважно переглянули перший том роману і дійшли висновку, що перший том – немовби гігантське приготування появи Агати. Інакше кажучи, все, що відбувалося до Агати, тепер, здається, має важливішу функцію – бути „іншим” стосовно саме до неї. Адже й до появи сестри ми постійно наштовхуємося на невдоволення Ульріха (йдеться про сексуальні стосунки з різними жінками, мову, його фізичне нездужання тощо).

Зауважимо, що в середині 20-х років Р. Музіль мав на меті зобразити Агату рідною сестрою-двійником, відповідно й назва роману мала бути „Die Zwillingsschwester”. На той самий час припадає

інтерв'ю, яке Р. Музіль дав Оскару Маурису Фонтані для літературного світу: „Дочка-двійник з біологічного погляду щось дуже рідкісне, але вона живе в усіх нас як духовна утопія, як чітко виражена ідея нас самих. Поки інші чогось пристрасно бажатимуть, моя фігура вже діятиме” (цит. за [5, с. 118]). Однак наприкінці 20-х років музілівська Агата вже на п'ять років молодша за брата. Як бачимо, Р. Музіль змінює вік своєї пари в унісон із загальноприйнятим віковим градієнтом, проте всупереч міфічній ідеї двійнят. Отож, наслідуючи традицію, що чоловік повинен бути старшим за дружину, автор відповідно до цієї традиції еротизує свою пару брата і сестри. На наш погляд, таке рішення Р. Музіля зумовлене його пристрасним прагненням реалізувати свою утопічну, оповиту містиккою, ідею досягнення „іншого стану”, й це супроводжувалося його набутим з дитинства психічним станом.

Зазначимо також, що Р. Музіль побоювався, що аудиторія ніколи не схвалить таких пригод брата і сестри. Щоправда, та невелика кількість сторінок, де йдеться власне про інцест, не входить в опубліковані частини роману, а належить до його архіву. Однак післявоєнна критика ніколи жорстоко не критикувала твір, навпаки, дослідники творчості Р. Музіля безпристрасно дискутували про те, чи варто приписувати фізичну реалізацію інцесту в проекті „Подорож до раю” „Людині без властивостей”, чи ні. Що до питання, чи є статеві стосунки найвищою фазою, а отже кульмінаційним пунктом цієї пригоди, критики поділились на два табори. Перший табір, представлений Вернером Фулдом й очолюваний Ернстом Кайзером та Айтне Вілкенс, переконаний, що власне інцест тут зайвий, він не був самоціллю автора, а тому не повинен належати романові, позаяк апогей музілівської історії – не в сексі [6]. Інший табір, представлений головно Вольфдтріхом Рашем, стверджує, що, навпаки, інцест наочніше демонструє асоціальність брата і сестри [9].

Тут, на наш погляд, потрібно взяти до уваги ось що: по-перше, це були 20-ті роки – час, коли Р. Музіль часто перебував у Берліні, перенасиченому барами та вар'єте, в яких він, так би мовити, не зовсім делікатно практикував свої декадентські сексуальні експерименти (згадаймо того ж „Тьорлеса”); по-друге, фігура Агати в середині 20-х років (до часу інцестуального проекту) була задумана як „сестра-двійник”, тобто автор, відмовляючись від реалізації кохання в статевому акті, модифікує водночас свою пару на родинному рівні. Інакше кажучи, йдеться про модифікацію форм їхніх стосунків узагалі. Х. Арнтцен із цього приводу, наприклад, вважає: Р. Музіль якраз і дотримується того, що „Подорож до раю” повинна стати центральною подією роману” [2, с. 25]. Однак, яким би там не був намір, безперечно те, що власне інцест не був уведений у роман за життя письменника.

Схожість брата і сестри вперше кидається у вічі в сцені, коли вони зодягнуті в піжами П'єро. Тут вони фігурують у своєму майже безстатевому варіанті, однак гермафродитизм відчувається тут уже завдяки їхньому тісному взаємозв'язку. І хоча взагалі вони одягалися,

як годиться (тобто Агата як жінка, з одного боку, а Ульріх як чоловік – з іншого), Р. Музіль немов змушує протагоніста відчувати сестру настільки близько, ніби це він сам. Неважко зрозуміти, що цю уявну близькість Ульріха і Агати можна пояснити впливом теорій про бісексуальність З. Фрейда чи О. Вайнінгера, вона, можливо, перегукується з ідеєю матріархату Й.-Я. Бахофена. Проте не тільки статевий бік містить „таємничу двостатевість душі” [8, с. 906], а також і етичний, адже весь другий том „Людини без властивостей” імпліцитно демонструє, що духовне керівництво належить Агаті (чи, принаймні, повинно перейти до неї). Як зауважує з цього приводу І. Гратвіг, „якщо Р. Музіль у своєму романі ідеалізує жіноче начало, то не в розумінні жіночості як такої, а в розумінні жіночості, яка ще не траплялася в суспільстві” [5, с. 133]. Судячи з фабули роману, така утопічна можливість жінки не повинна бути амбіційно-емансипованою (як ото незаміжня фройляйн доктор Штрастіл), чи понад міру материнською, надто відданою чоловікові чи взагалі жертвою (як ото решта заміжніх жінок твору). Отже, Агата володіє такою довершеною жіночістю швидше тому, що залишається суспільно пасивною. Інакше кажучи, йдеться не про суспільно-специфічну, а про статево-специфічну ідеалізацію жіночості з гіпертрофованим натяком на „інакшість” жінки, що в свою чергу репрезентує, за висловлюванням Юлії Крістевої „зворотний бік фалократії” [1, с. 456].

Сформульований у такий спосіб натяк вказує, на наш погляд, на притлумлену гомосексуальність самого автора, причини якої, однак, криються в нарцисизмі. Адже лише Агата є для Ульріха втіленням ідеальної жіночості і тільки в ній він може сам себе любити („ти моє себелюбство” [8, с. 899]). Таке ставлення до Агати можна розцінювати також як містичну фемінізацію Ульріха, до того ж Агата почуває себе в таких, скажімо, міжстатевих стосунках не зовсім затишно.

Цікавим видається нам й епізод, де показано суперечку Ульріха та Агати щодо її чоловіка Гагауера. Ми вважаємо, що тут продемонстровано не тільки те, наскільки Агата пристрасна натура, але й додатково ще дві її риси: лінь і перфектна пам'ять. На відміну від Клариси, яка жаліє, що мало вчилася, Агата свого часу достатньо навчилася: вона начитана й вважає, що „це ж чудово, багато знати” [8, с. 718]. Однак усе це застосувати в суспільній сфері – не її стихія. Лінощі – ось самовизначення цієї жінки. З іншого боку (хоч це психологічно й недостатньо обґрунтовано), вона надто спостережлива. Діапазон самовизначення Агати Р. Музіль доводить ледь не до абсурду: цей діапазон простежується від її кокетства („мені завжди було важко вчитися, і я нічого толком не розуміла” [8, с. 702]) до екзистенціального сумніву в собі („для чого я живу на світі” [8, с. 955]).

Позиція Агати, очевидно, амбівалентна: з одного боку, вона відверто дозволяє собі скептично висловлюватися щодо Ульріха, з іншого – звертається до нього з вимогою, яку він може задовольнити тільки як виняток. Йдеться про клятву, навіть свого роду віросповідання. Ульріх погоджується, але тут же на очах Агати

наштовхується на перепони (читаймо табу): „Піти недозволеним чи таємним шляхом – у цьому вона відчувала свою перевагу над Ульріхом. Вона чула, як він знову й знову обережно забирав назад усе, до чого, захопившись, дійшов, і слова його закарбовувалися в її свідомості, немов великі краплини щастя і смутку” [8, с. 771]. Однак, якщо й існує якийсь пріоритет Агати щодо Ульріха, то це те, що ця жінка більше готова до ризику, та пріоритет у вимогах: вона вимагає більшого, є пристраснішою, загальнішою, емфатичнішою; діє більше під впливом інтуїції, аніж з раціональності. Однак при цьому і легше розчаровується, ніж її брат.

Агата та Ульріх нагадують легенду про Нарциса та Ехо, адже й Ехо не домінує в розмовах. Її суть проявляється більше у здатності повторювати та розуміти. Нарцис, як зрештою й Ульріх, не може задовольнитися лише примхами та коханням жінки, позаяк не розуміє її мови. Це означає, що в ретроспективному невдоволенні статевими стосунками Агата та Ульріх ідентичні, а в перспективних претензіях щодо насолоди Агата перевершує брата.

Як ми вже зауважили, реалізація статевого акту між братом і сестрою не була поетологічною проблемою Р. Музіля, яка заважала йому завершити роман: ще в середині 20-х років він описав фізичний інцест, щоправда, ніколи не залучав його до остаточної версії роману. Виникає питання, чому письменник уникає фізичного інцесту після того, як він вже раз був зображений? Сестра-двійник у проекті 1925 року цілковито відрізняється від тієї, з якою живе Ульріх. Агата – це, так би мовити, вже метафорично модифікований варіант свого попереднього проекту. Ця модифікація суттєво вплинула на розширення діапазону функцій, які переймає Агата. Відповідно й мотив інцесту набуває множинності фокалізацій: для Бонадеї Агата і Ульріх – брат і сестра, а потім (позаяк вона переконана, що в них були статеві стосунки) вважає їх „первертивними” [8, с. 891]; сільська пара в австрійських горах розцінює їх як „любовну пару” [8, с. 745], тобто як чоловіка і дружину; для генерала Штумма фон Бродвера ізолює Агата це – найбільш „дивовижна жінка” [8, с. 974], яку він коли-небудь бачив; як єдине ціле, Агата та Ульріх зафіксовані в паралельній акції, – „сіамці”. Якщо Агата „жінка”, то Ульріх ставиться до неї як „чоловік”, якщо вона „сестра”, то він „брат” тощо.

„Біологічний двійник”

Як біологічний двійник у проекті „Подорож до раю” Агата репрезентує однаковою мірою родинний, міфічний, містичний та інцестуальний дискурс. Цікаво, що фізичний інцест у цьому проекті приречений, але не як власне процес, а як результат. Після статевих стосунків нема жодного „після”. Р. Музіль подає тут три моделі такої приреченості, які Андерс, чоловік і водночас близнюк, формулює так:

- виснаження: „Ця відповідальність за кожен найменший порух була нестерпною та ще й до того нудною” [7];

- перверсія: „Я хочу піти. Так буде краще!”; „Кожна стовідсоткова реалізація протиприродна” [там само];

- розчарування: „Ми повинні виявити третього. Той, хто за нами стежить, заздрить нам або докоряє... Між двома окремими людьми не може бути кохання!... Кохання може зародитися з упертості, але не може складатися з неї. Воно може, однак, пристосуватися до суспільства... виняток потребує чогось, і якраз кохання тут є винятком. Не можна жити тільки одним запереченням” [там само].

Як бачимо, розчарування тут виникло не стільки внаслідок фізичної реалізації інцесту, скільки через наслідки цього. Річ у тім, що фізична близькість робить брата і сестру божевільно щасливими: „До яких би частин тіла вони не торкалися, чи до стегон, чи до рук, чи до пасма волосся, вони проникали одне в одного, і це проникнення відбувалося не в окремих, а в усіх ділянках тіла, позаяк вогонь не слабшає від того, якщо в ньому запалити інший вогонь. Вони згоряли в цьому всеосяжному полум'ї, купалися в ньому, неначе в морі бажання, вирували в ньому, неначе в небі захоплення. Агата заплакала від щастя” [там само]. Це сміливе та емоційне злиття не треба розуміти лише як тілесне – воно ж бо відбувається між тілами, думками, речами однаковою мірою: „З обмеженими силами були скасовані будь-які межі, й позаяк вони не відчували більше жодного поділу ні в собі, ні в речах, вони злилися воедино” [там само].

Приблизно 1923 року, за два роки до проекту „Подорож до раю”, Р. Музіль написав Вірш „Ізіда і Осіріс”. Ми вважаємо, що це свого роду „Людина без властивостей” у зародку. В єгипетській міфології Ізіда та Осіріс – пара богів-двійнят, які мали між собою статеві стосунки ще в лоні матері. Вірш напрочуд оригінально поєднує міфічне злиття двійнят із канібалістичним актом кастрації:

Ізіда та Осіріс

Листок як ложе для зірок – а він
 Сей хлопчик осяйний – і тиша
 Як шпиці від коліс, вогнем у спину дише
     Червоний вітер як діряве горло
     Пустеля без вітрил і узбережжя голе
 Сестра звільняє сплячого від сну,
 Від статі - і жере мов псиця
 Криваве серце кров масну
 Він в ній живе, вона – зигзиця
     І рана більшає у снах
     Сестра змінила стать як персть в снігах.
 Ти бачиш блиск труби отут
 Він прокидається в промінні
 Звізда чи човен – голка в сніні –
 Дерев галерники і бруд
 Завії мисляться як тіні

Дивись – брати його ввійшли
 За нею вслід немов злочинці –
 Від лучника на колісниці

Блакить посиплеться – і плин
 Ходи у хащах – втікачі
 Дрижать на сестринім плечі
     Пташина постать ловить тінь
     Се лови світла в самоті
 Кого зове із ночі при сторожі –
 Світил небесних – хлопчик віднайде
 Із ста братів його немов вельможу
     Вона – се ніч, а він – осяйний день.

(Поетичний переклад наш. - О.П.)

Цікава тут, на наш погляд, друга строфа, в якій йдеться про чоловічу стать. Сестра поїдає цю стать, віддаючи натомість своє серце. Брат пожиратиме її серце так само, як вона це робить з його статтю. Однак сестра поїдає на орган більше, а саме геніталії та серце (брату ж дістається тільки серце). Виходить, обмін нерівний. Тому Р. Музіль і вводить поетично-еротичний мотив „більшої частки”, якої вимагає жінка [5, с. 146]. На дещо подібне наштовхуємося в проекті „Людини без властивостей” приблизно від 1932 року, коли Агата вимагає від Ульріха напівсерйозно і напівжартома: „Відріж собі руку задля мене або, принаймні, одного пальця!” [7].

Загалом, музілівська Агата як біологічний двійник у проекті роману сексуально активна, частково егоїстична, ба навіть жорстока. Отже, автор заперечує пасивність і нерішучість жінки і в такий спосіб встановлює свій знак рівності у біологічній реляції „чоловік-жінка”. Однак у кінцевому варіанті „Людини без властивостей” інцест, як можливість досягнення „іншого стану”, виявився для Ульріха страшною пасткою. Крім того, у начерках до незаписаної частини твору Ульріх та Агата приходять до думки про самогубство. Адже неможливо досягнути повної гармонії із самим собою через інцест. Як наслідок, моральна спустошеність знову огорнула безособистісного протагоніста.

„Метафоричний двійник”

Як метафоричний двійник, Агата виконує диференційовані функції, що їх І. Гартвіг позначає як „схожість, злиття воедино, взаємопроникнення, пристрасне бажання” [5, с. 142]. Головною з них виступає схожість, виражальною ознакою якої, з одного боку, є анатомія (читаймо фізичне доповнення у реальному), з іншого боку, – одяг (читаймо матеріальне доповнення в уявному). Таким чином, залишається отримати другорядне значення слова „Zwilling” (близнюк, двійник), яке спочатку розумілось тільки з біологічного погляду. Як лейтмотив Р. Музіль уводить піжами П'єро, в які брат і сестра були одягнені під час їхньої зустрічі у домі померлого батька, щоправда, зі злегка урізноманітненими фарбами та візерунками. Це, на наш погляд, і є той костюм, (завдяки спонтанному коментареві Агати: „Я не знала, що ми близнюки” [8, с. 676]), що репрезентує дискурс метафоричної єдності двійнят. Цікавою видається нам сцена суперечки між братом і сестрою, в якій Агата зачіпає платонівський міф про людей, які

спочатку були одним цілим, а потім Зевс розділив їх на чоловіка і жінку. Отож, з огляду на архаїку смислу, метафорична функція двійника є тут свого роду легітимованим відлунням античної міфології. Тим більше, що інтелектуал Ульріх подає доповнююче роз'яснення: „Подібно до міфу про розділену людину, ми можемо згадати Пігмаліона, Гермафродита чи Ізиду та Осіріса, адже це завжди одне і те саме, тільки на різний лад. Ця потреба в двійнику іншої статі стара як світ. Вона хоче кохання істоти, яка була б цілком подібною до нас, але все ж іншою, як ми” [8, с. 905]. З цього приводу М. Еліаде зазначає: „жіноче”, як зрештою і „чоловіче”, – це вже особлива форма буття. А щодо міфологічного мислення, то такій особливій формі передусе обов'язково цілісний спосіб буття. Коли маємо справу з творцями (читаймо божествами), головна роль, здається, припадає на їхню здатність творити, і ця роль відчувається як неподільне ціле. І цей прадавній стан можна визначити як *нейтральна і творча* (курсив наш. – О.П.) цілісність [3, с. 251].

Отже, Агата в її ролі метафоричного двійника нагадує щось на кшталт театральної чи карнавальної гри, позаяк тіла, думки і бажання переплітаються тут як окремі різного роду (і різної статі!) субстанції. Напевно, тому Р. Музіль, вимальовуючи своїх брата і сестру як уявне єдине поліфонічне ціле, намагається створити, так би мовити, підґрунтя задля можливості досягнення „іншого стану”.

„Сіамський двійник”

По-іншому справа складається з алегорією сіамської сестри-близнючки, функція якої тісно пов'язана з ідеєю тіла. Ця функція, без сумніву, є найексцентричнішою з усіх, які приписуються Агаті й опосередковано – Ульріху. На відміну від функції метафоричного двійника, котра сягає архаїчного минулого, легітимація Агати, як сіамського двійника, за словами тієї ж І. Гартвіг, стосується утопічного майбутнього [5, с. 150]. Як сіамські близнюки, Агата і Ульріх сподіваються пережити „інший стан”, який мав би означати лише стан спокою чи злету. Характерно, що Агата й Ульріх під час однієї розмови оголошують себе сіамськими близнюками. Виразальною ознакою цієї функції є не саме тіло (навіть коли функція має в розпорядженні тілесне зображення), а розмова. Як і рішення бути сіамськими близнюками, так і його „вибух”, що означають містичне тисячолітнє царство й „інший стан”, відбуваються в розмовах. Тоді, коли „близнюки” відрізняються в анатомії та в одязі, а саме наочно й матеріально, „сіамські близнюки” – єдине ціле. Проте таке їхнє злиття аж ніяк не зводиться до сексу, й на це дуже чітко вказує текст: „...жести плоті стали для них неможливими, і вони відчували якусь пересторогу, яку не описати, проте яка не мала нічого спільного з повеліннями пристойності. Із світу більш досконалого, хоча ще похмурого з'єднання, яким вони насолоджувались ніби мрійливо-символічно, на них дихнуло вищим велінням, війнуло вищим передчуттям, цікавістю й передбаченням” [8, с. 1083]. Як бачимо, тут йдеться про ідеальне й водночас утопічне гендерне (не анатомічне!) злиття.

Перетин функцій Агати як сестри і як жінки простежується в уривку, де Ульріх уявляє собі, як би він ріс разом з Агатою. Тут її позначено як сестру, проте в підтексті йдеться все ж про функцію жінки: „Він (Ульріх) вважав, що будь-яке хвилювання однієї душі співпереживається іншою, а процес, що його викликає, відбувається з тілом, яке, в основному, не є твоїм власним. „Наприклад, обійми: тебе обіймають в іншому”, – думав він. – „Ти, можливо, і не погоджуєшся, але твоє друге „я” поглинає тебе могутньою хвилею згоди! Що тобі до того, хто цілує твою сестру? Але її хвилювання ти повинен переживати разом з нею! Чи, скажімо, ти кохаєш, – тоді ти повинен якимось чином залучити її до цього, адже не можна просто зводити все до безглузвих фізіологічних процесів...!?” [8, с. 909].

Майже кожній жінці притаманна така риса, як ревності, й Ульріх уявляє собі, як його сестра жадає іншого чоловіка. Нерозв’язана проблема модифікується у питання: коли я і ти росли б разом, ким би тоді був я і ким ти? Тоді ж бо Ульріх мусів би співпереживати хвилювання сестри як жінки. Але коли називає Агату своїм „себелюбством”, то повертається до біблійного мотиву, про який обоє дискутують: „Люби ближнього свого як себе самого”. Це означає, що тільки тоді я можу когось іншого любити, коли люблю себе самого. Таким чином, Ульріх може любити себе самого в Агаті. А нівелювання цієї межі між „я” і „ти” і є „тисячолітнім царством”, яке можна розцінювати як секуляризований містицизм.

„Сестра”

Агата як просто сестра повністю перебуває поза дискурсом „тисячолітнього царства” та „іншого стану”. Перш за все сестра позначає ступінь родинних зв’язків. І оскільки Агата – дійсно сестра Ульріха, то лише в цій функції вона є сексуальним табу для останнього. З. Фройд вважав, що суворі заборони (а заборону інцесту він вважав найсуворішою) спричинюють прагнення порушити цю заборону: „Позаяк те, чого ніхто не бажає робити, не потрібно й також забороняти, а те, що найретельніше забороняється, в будь-якому випадку повинно стати об’єктом бажання” [4, с. 159]. Справді, як сестра, Агата проголошує деяку невинність у своєму ставленні до брата, що особливо яскраво продемонстровано у сцені купання, де вона розмірковує: „... чи це дозволено поводитись, як молода дама, і попросити Ульріха вийти, і вона вирішила не визнавати ніякої двозначної жіночості і з’явитись перед ним природним другом, яким вона повинна була бути для нього, навіть і напіводягнутою” [8, с. 898]. Проте, як сестра, Агата обстоює не лише сексуальну (читаймо „нудистську”) нейтральність, але передусім, скажімо, „міру інцесту”. Ми вважаємо, що цей факт має місце, всупереч тому що Р. Музіль не вводить в опубліковані ще за його життя частини роману опис стосунків між братом і сестрою. На нашу думку, фальсифікація заповіту та наруга над померлим батьком – „Але Агата вже нагнулася, зняла з ноги широку шовкову пов’язку, якою вона прикріпляла панчохи до пояса, підняла покривало і поклала йому до кишені. ... [Ульріх] не

знав, чи вона хоче задобрити покійника, позаяк з ним повелися зле, або ж зробити йому якийсь гарний подарунок, тому що він сам стільки разів чинив погано. Він міг би запитати, але від цієї варварської думки віддати холодному, немов лід, мерцеві підвязку, яка ще зберігала тепло його дочки, у нього, Ульріха, стислося горло, а в голові коївся повний безлад” – метонімічно замінили фізичний інцест. Агата та Ульріх порушують закон не тому, що сплять одне з одним, а через те, що підробляють заповіт свого батька чи тому, що останній погоджується на пропозицію сестри сфальсифікувати заповіт. Характерно, що ця фальсифікація, як і наруга над померлим, зображені як спокуса: Агата спокушає брата співпрацювати з нею. Фізичні реакції Ульріха – вагання й тремтіння – імпліцитно експлікують, що йдеться про такий собі еротичний спектакль. Те, що Ульріх, цей бонвіван, дозволяє себе спокусити, спрямовує їх незаконну акцію в пікантне русло. Адже таке сліпе потакання, скажімо, примхам сестри приносило йому „...задоволення, якого він ще ніколи не відчував, бо була якась казкова чуттєвість у тому, щоб раптом цілковито і без вагань віддатись тому, що робить інша істота” [8, с. 798]. Отже, спільні дії та вчиники обидвох, пальма першості в яких належить, безперечно, Агаті, з огляду на її функцію звичайної сестри, можна розцінювати як синестезійну модифікацію інцесту з варіативним містичним навантаженням.

„Жінка”

Щодо функції „сестра”, яка є денотатом родинних стосунків, можна виділити інше значення цієї функції – жінка як конотат. Зауважимо, що функція „жінки” з усіх названих єдина, яка стосується експліцитної сфери теперішнього, і її мета – відобразити еротичний потяг між братом та сестрою по той бік заборони інцесту. Ульріх як чоловік має право сприймати Агату по-іншому, ніж брат-близнюк чи просто брат. Як чоловік він має право її жадати. Отже, у семіотичному центрі функції „жінка” – сексуальність: „Адже внутрішньої заборони дивитися на кровну родичку з чоловічою любов’ю не існує, це лише звичай або ж це може бути обґрунтованим непрямим шляхом моралі та гігієни; також те, що вони виховувались не разом, завадило виникненню між Ульріхом та Агатою тих стерилізованих братерсько-сестринських відносин, котрі панують у європейській сім’ї” [8, с. 897].

Саме через те, що функція „сестри” позначає плотські родинні стосунки, вона репрезентує заборону інцесту; однак очікування того, що цією заборонаю знехтують (Р.Музіль про це чітко повідомляє), можливе лише тому, що Агата виконує також функцію бути „тільки” жінкою. Дозволити Агаті бути жінкою – означає знівелювати родинні зв’язки.

Агата ще й досі офіційно заміжня за Гагауером, але з роману зрозуміло, що вона не має жодної сексуальних зв’язків зі своїм чоловіком. Проте присутність Гагауера тут має все-таки важливе значення, бо вирішальну роль відіграє не те, що Агата не належить йому фізично, а те, що він переможений Ульріхом. Саме через це Ульріха ображає „природність, з якою Агата розповідала про свою

залежність від Гагауера” [8, с. 684], – Гагауера, який, на думку протагоніста, не вартий і її мізинця. Хто ж тоді вартий її? Дуже просто – лише Ульріх. Тієї ж думки й Агата: „Після мене він не кохатиме жодної жінки, позаяк це вже не любовна історія; це взагалі остання любовна історія, яка тільки може бути!” [8, с. 1094]. Якось Агата незадовго до сну зустріла Ульріха й подумала: „Чоловік в піжамі не скидається на ангела!” Однак він виглядав диким й широкоплечим, а вона раптом засоромилась від бажання, щоб це мужнє обличчя з розкуйовдженим волоссям затьмарило їй очі. Вона якимсь фізично невинним чином чуттєво збудилася; могутні хвилі крові пробігли її тілом і, забираючи всю силу зсередини, потекли до шкіри” [8, с. 942]. Як і оголеність, кров у романі володіє амбівалентним значенням. З одного боку, вона означає кривну рідню, з іншого – еротичний імпульс або ж сексуальне збудження. Контекст вживання Р. Музілем лексеми „кров” досить своєрідний і цікавий: йдеться, на наш погляд, про перетин функцій „сестра” і „жінка”. „Кров” ударила Агаті „в обличчя”, коли під час прогулянки до шведського редуту „намагалася звільнити свій палець з братової руки” [8, с. 744]; вона зашарілася, коли Ульріх повідомив їй, що це розвага для нього – спостерігати за нею „за таких обставин”... „дуже привабило б чужого чоловіка” [8, с. 940]. Р. Музіль і тоді, коли Ульріх і Агата зустрілися під час своїх останніх відвідин паралельної акції на кухні Туцці, вводить „кров” (ба навіть більше – її пульсування) як легко розпізнаваний знак фізичного збудження: „Тьмяно мерехтлива шкіра сестри із запахом невідомих йому рослин, яку він бачив перед собою у неглибокому вирізі плаття, на мить втратила земне значення. Поштовхи крові передавалися з руки в руку. Глибокий яр потойбічного походження, здавалось, замкнув їх за межами світу. ... Звідси і йшло його безпомічне хвилювання” [8, с. 1025].

Подібно до існування голизни братської й небратської, у сексуальній поезії „Людини без властивостей” трапляються братські й небратські дотики. Як „чоловік” і „жінка”, Ульріх і Агата торкаються одне одного не як сестра й брат, проте ще братським є перший поцілунок під час першого побачення: Ульріх хоче сказати Агаті на прощання щось „широ братське”, але нічого йому на думку не спадає. „Він просто обійняв її і поцілував” [8, с. 686]. Однак наступні жести вже далекі від братських: Агата (з Ульріхом у батьківській бібліотеці) „обійняла його однією рукою за плечі, не вимовивши жодного слова у відповідь. Незвична ласка. Адже, якщо не брати до уваги двох поцілунків ... природна манірність поміж братом й сестрою ще не виросла до більшого, аніж слова чи маленькі знаки уваги, однак і враження від тих двох випадків інтимного дотику було притлумлене один раз враженням від несподіванки, інший – від пустощів” [8, с. 749].

Як бачимо, функція „жінки” семантично змодельована як функція звабниці чи співучасниці. Однак через те, що Р. Музіль не вводить сцени фізичної близькості між братом і сестрою до опублікованих частин, інцест не слугує мотивом, що становить ядро сексуальної поезики „Людини без властивостей”. У середині 20-х років інцест був

темою, якою письменник, очевидно, переймався неабияк і яку він, здається, переборює при всій її важкості. „Іншому станові” не властиве – як й інцесту в „Подорожі до раю” – жодне „опісля”, а це свідчить на користь розв’язання проблеми. Фізична реалізація інцесту не відіграє жодної ролі у фіаско любовної історії брата й сестри, що віддалилась й обмежилась „балакучістю”, тому автор, на нашу думку, відмовився врешті-решт від фізичної реалізації цього містичного кохання.

Загалом можемо підвести такі попередні підсумки: мотив інцесту, незважаючи на його багатогранність, вимальовує все ж таки загальний тип жінки (читаймо чоловіка-жінки), яка наділена такими рисами:

- майже надокучливе хлоп’яцтво в сексуальній сфері;
- дитячість, що свідчить про возвеличення жінки;
- заперечення жіночої емансипації (Агата „ненавиділа жіночу емансипацію” [8, с. 727]);

- відсутність щастя у шлюбі;
- нерішучість: як Агата, так і Ульріх зависли поміж двома доступними їм можливостями, проте не можуть наважитися на жодну з них. Якщо під цим розуміти ознаку справжнього життя, то досягнення досконалості персонажів неможливе, причому виникає не „творча цілісність”, а майже пародійне (якщо не трагічне) подвійне буття.

Зазначимо, що історія Агати та Ульріха не може бути хронологічною, вона не розказана до кінця. Причина полягає в дедалі більш прогресуючих неврозах, з одного боку, і в суперечливості особистого й архетипного досвіду – з іншого. Як ми зазначили, проблема полягає менше в скандальному мотиві інцесту, ніж у тому, що Р. Музіль намагався розповісти абсолютно щасливу історію кохання, проте не хотів, з іншого боку, допустити те, щоб вона була тривалою. Як інтелектуал, він мав чітке уявлення про утопічний характер свого експерименту й хотів надати довершеної форми прагненню несвідомого до цілісності (яке було для нього життєво важливим), проте через свою занадто чутливу свідомість не зміг втілити цього в життя. Такому щастю, щастю узгодженості між статями по той бік статевих стосунків, він не хотів надати тривалості. Причиною могло б бути те, що Агата та Ульріх як сестра і брат співвідносяться по-іншому, ніж у функції „чоловік” та „жінка” чи „брати-близнюки”, „сестри-близнюки” або ж „сіамські близнюки”.

Недоказаність історії кохання брата і сестри, на якій наголошує Р. Музіль, фактично не стосується ні позірної інтенсивності, ні табу на інцест, і це ми досить чітко довели в нашій статті. Вона стосується лише хронології, яка зі свого боку визначається виключно характером описаних подій у суспільстві. І ця недовершеність тоді більше стосується не головних персонажів, а їхнього оповідача, який не хоче свою розповідь закінчити ні щасливо, ні нещасливо, тому що і те, й інше було проекцією його власного життя. Можна також по-іншому розглядати проблематику недовершеності: закінчення цієї любовної історії, в якій проявляються всі функції Агати, було б зовсім

нечитабельне. А завершення, в якому Агата була б носієм певної функції чи ролі, Р. Музіль, напевне, неодмінно хотів уникнути. Тому ця настільки оповита містикою хронологія не має продовження, що означало б якесь вирішення заборони чи дозволу, а разом з тим злочину (відповідно покарання) чи нормативності (відповідно – завершення якогось виняткового стану).

Загалом можемо сказати, що образ жінки (чи чоловіка-жінки), який виник за цих умов, демонструє яскраво виражену комплексність у своїй формі вираження: це передусім відображення матері, з якою Р. Музіль не хотів розлучатися; це також вплив завдяки матері набутого досвіду, це несвідома робота, спрямована на подолання тілесності матері і свідомий внесок у сучасні теорії жіночості. Єдине встановлено нами чітко: архетип матері був для Р. Музіля вирішальним чинником протягом усього життя: він міг лише частково компенсувати йому образ справжньої матері і був перенесений на усіх жінок, що фігурують у романі, з їхніми сімейними обставинами. Це домінантне у суперечливості та розмаїтті власного досвіду письменника й характерне для ідеї жіночості першої половини ХХ сторіччя.

1. *Крістева Ю.* Полілог / Юлія Крістева / Пер. з фр. Петра Тарашука. – К. : Юніверс, 2004. – 480 с.
2. *Arntzen H.* Die Reise ins Paradies. (Zu dem gleichnamigen Kapitelentwurf in Musils Roman „Der Mann ohne Eigenschaften“) / H. Arntzen // Text und Kritik.– Heft 21 / 22. – 2. Aufl., 1972. – S. 23–34.
3. *Eliade M.* Mythen, Träume und Mysterien / Mircea Eliade. – Salzburg : Otto Müller Verlag, 1961. – 344 S.
4. *Freud S.* Gesammelte Werke : Chronologisch geordnet / Freud Sigmund / Bd. 9 : Totem und tabu : Einige Übereinstimmungen im Seelenleben der Wilden und der Neurotiker. – Frankfurt a/M : Fischer Verlag, 1978. – 206 S.
5. *Freud S.* Totem und Tabu. Einige Übereinstimmungen im Seelenleben der Wilden und der Neurotiker / Freud Sigmund // Freud Sigmund. Gesamte Werke. Chronologisch geordnet. – Bd. 9. – Frankfurt a/M : Fischer Verlag, 1961.
6. *Hartwig I.* Sexuelle Poetik. Proust, Musil, Genet, Jelinek / Ina Hartwig. – Frankfurt a/M : Fischer Taschenbuch Verlag, 1998. – 304 S.
7. *Kaiser E., Wilkins E.* Robert Musil. Eine Einführung in das Werk / Ernst Kaiser, Ethine Wilkins. – Stuttgart : W. Kohlhammer Verlag, 1962. – 367 S.
8. *Musil R.* Der literarische Nachlass, CD-ROM-Edition / Robert Musil; Hrsg. von F. Aspetsberger, K. Eibl und A. Frisé. – Hamburg : Reinbeck Verlag, 1992.
9. *Musil R.* Der Mann ohne Eigenschaften / Robert Musil; Hrsg. von Adolf Frisé. – Bd. 1. – S. 9–1041. – Bd. 2. – S. 1045–2036. – Hamburg : Rowohlt Verlag, 1978.
10. *Rasch W.* Über Robert Musil Roman „Der Mann ohne Eigenschaften“ / Wolfdietrich Rasch. – Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1967. – 146 S.

Аннотація

Рассматривается мистификация мотива инцеста в интерпретации Роберта Музиля (по роману „Человек без свойств”). Очерчена глубинная сущность этого мотива как культурного конструкта; исследованы его биографические основы, определены характер трансформации в художественные фигуры и особенности деформации. Установлено, что архетип Матери был для Р. Музиля решающим фактором в продолжение всей жизни: он мог только частично компенсировать писателю образ биологической матери и был перенесен на всех женщин, которые фигурируют в романе, с их семейными обстоятельствами.

Ключевые слова: Роберт Музиль, роман „Человек без свойств”, Агата, Ульрих, мистика (мистический), инцест, двойник, сестра, женщина.

Zusammenfassung

In der vorliegenden Arbeit handelt es sich um die Mystifizierung des Inzestmotivs in der musilischen Interpretation (nach dem Roman „Der Mann ohne Eigenschaften”). Es wurden das Tiefwesen dieses Motivs als kulturellen Konstrukts umgerissen, seine biografischen Gründe erforscht, der Transformationscharakter in die Figuren und die Besonderheiten der Deformation bestimmt. Es wurde festgestellt, dass der Archetyp der Mutter als entscheidender Faktor im Laufe des ganzen Lebens fuer Robert Musil war: dieser Archetyp konnte nur teilweise die Gestalt der eigenen Mutter dem Schriftsteller kompensieren und wurde auf alle im Roman figurierenden mit ihren Familienumständen Frauen übertragen.

Schlüsselworte: Robert Musil, Roman „Der Mann ohne Eigenschaften”, Agathe, Ulrich, Mystik (mystisch), Inzest, Zwillingsschwester, Schwester, Frau.

Summary

The article deals on mystic interpretation of incest motifs in Robert Musil's novel The Man Without Qualities /Der Mann ohne Eigenschaften/. The inner content of the motif as a constructed cultural phenomenon is outlined in the article. The biographical background, transformation and deformation of the fictions character of Agathe is investigated in the article. It has been established that the archetype of Mother was a defining concept for Robert Musil and was a partial compensation for the author's real mother as it was retranslated on all women characters in the novel The Man Without Qualities.

Key words: Robert Musil, the novel „The Man Without Qualities”, Agathe, Ulrich, mystic, incest, twin, sister, woman.